

■ Litteraturgranskningar

Kristian Sjøvik: *Demokrati bortom nationalstaten?* Lund Political Studies 132, 2004

KERSTIN JACOBSSON

Hur skulle en transnationell demokrati kunna se ut? Det frågar sig Kristian Sjøvik i avhandlingen *Demokrati bortom nationalstaten?* Han reser frågan mot bakgrund av att globaliseringen utmanar den nationella demokratin eller åtminstone gör demokrati organiserad på basis av nationalstater otillräcklig. Globaliseringen, förstådd som gränsöverskridande samhällsprocesser, gör att nationalstater förlorar handlingsutrymme och den nationellt organiserade demokratin blir allt mindre ändamålsenlig. Svårigheten en transnationell demokrati möter är emellertid att såväl våra demokratiska institutioner och praktiker som demokratiteorin och själva vårt tänkande kring demokratin är baserade på nationen/nationalstaten som den relevanta – och närmast förgivettagna – enheten för den demokratiska organisationen.

Sjøvik menar att EU kan ses som ett paradigmiskt fall vad gäller försöket att utveckla en transnationell demokrati. EU är det mest långtgående försöket att åstadkomma regler och institutioner för en demokratisk praktik bortom nationalstaten. Det blir därmed demokratin i EU som särskilt fokuseras i avhandlingen.

Avhandlingen har två syften: Det ena rör möjligheterna och svårigheterna att utveckla en demokrati bortom nationalstaten. Här vill Sjøvik bidra till att fördju-

pa vår kunskap: Vilka möjligheter finns att realisera demokratiska värden och institutioner bortom nationalstaten? På vilka avgörande punkter skiljer sig en sådan demokrati från demokratin i nationalstaten? Sjøviks ambition är att utveckla en konstruktiv teori för en demokrati bortom nationalstaten, dvs. att diskutera vad en sådan transnationell demokrati skulle kunna innebära och med vilka medel den kan uppnås.

Det andra syftet med avhandlingen är att på ett vetenskapligt och metodologiskt genomarbetat sätt visa hur en konstruktiv statsvetenskaplig demokratistudie kan motiveras och genomföras. Detta ska ses mot bakgrund av en relativt frånvaro av normativ och konstruktiv forskning inom statsvetenskapen. Statsvetare uttalar sig förvisso ofta offentligt och ger råd och rekommendationer, men detta sker enligt Sjøvik ofta på ett oreflekterat sätt och utan att grundläggande antaganden redovisas. Det är viktigt att redovisa vilka kunskapsteoretiska och metodologiska val man som forskare gör och vilka grundläggande antaganden som dessa bygger på. Sjøvik vill med sin avhandling ge ett exempel på hur en självmedveten statsvetenskaplig studie som syntetiserar normativ, empirisk och konstruktiv teori kan se ut. Han vill därmed ge ett vetenskapligt utarbetat och rekonstruerbart debattinlägg – normativt, empiriskt och konstruktivt – i frågan om demokratins möjligheter att verka bortom nationalstatens traditionella domäner.

I kapitel 2 redogör Sjøvik för sina meta-teoretiska och metodologiska utgångspunkter. Eftersom dessa resonemang är

en viktig del av avhandlingen, och ett av avhandlingssyftena, kommer jag tämligen ingående att redogöra för och kommentera dem nedan. I kapitel 3 och 4 redogör Sjövik för – och motiverar – sin demokratiteoretiska analysram. Han är angelägen om att den ska bestå av värden som inte är alltför knutna till specifika institutioner, vilket är nödvändigt om vi ska kunna tänka oss en demokrati som inte är organiserad primärt på nationalstatsbasis. Han börjar därför på en abstrakt nivå där han väljer ett antal grundstipulationer och substansvärden som demokratin ska motsvara. Dessa torde vara tämligen okontroversiella. Som grundstipulationer anger han alla människors lika värde, antagandet att alla medborgare är lika kvalificerade för politiska uppdrag, att varje medborgare själv är bäst skickad att bestämma vilka de egna preferenserna och intressena är, samt att medborgarnas demokratiska identiteter och preferenser är dynamiska och kontextberoende; de förändras i social interaktion med andra. Som substansvärden anger han frihet och jämlikhet. Därefter rekonstruerar han ett antal processvärden som demokratin ska motsvara. Substansvärdena ska tillvaratas genom processvärdena. Sjövik väljer processvärdena effektivt och jämnt deltagande, ansvar, öppenhet, deliberation och demokratiskt medborgarskap under ett konstitutionellt lagstyre. Processvärdena om-sätts sedan genom ett antal demokratiska institutioner, som fria val, demokratiska fri- och rättigheter etc., och ännu konkreta genom ett antal demokratiska praktiker. Sjöviks demokratistipulationer och substans- och processvärden bygger på en *stark demokratinorm*, vilken ställer höga krav på ett omfattande och djupgående demokratiskt deltagande och inflytande i den politiska styrelsen. Så långt den normativa teorin.

I kapitel 5 övergår Sjövik till vad han kallar empirisk teori. Han behandlar den starka demokratins verkansmöjligheter bortom nationalstaten genom att applicera sin normativa analysram på EU. Sjövik bygger här främst på sekundärlitteratur om EU men även på visst primärt källmaterial. Han prövar i vad mån EUs besluts-system motsvarar kraven på deltagande, ansvar, öppenhet, deliberation och medborgarskap under konstitutionellt lagstyre. Han pekar på ganska välkända demokratiproblem som svårigheter med parlamentariskt ansvarsutkrävande, det faktum att olika röster är värda olika mycket (genom röstviktsystemet i EU), ojämnt inflytande i initieringsfasen (olika resursstarka lobbygrupper), kommittologins inflytande över implementeringsbeslut, den begränsade öppenheten och den begränsade deliberationen, där debatten tenderar att fortsatt ske nationellt och med nationella referensramar och där det i stort saknas en gemensam europeisk debattarena. När det gäller frågan om medborgarskap under konstitutionellt lagstyre pekar Sjövik på att det pågår en del för närvarande; en enhetlig konstitution är föreslagen i den pågående regeringskonferensen. EU har också utvecklat en rad civila och politiska rättigheter (det finns en pågående diskussion också om sociala och ekonomiska rättigheter) men rättigheterna är fortsatt avhängiga nationell lagstiftning och praxis vilket innebär att de kan få olika verkan i olika länder. Sjöviks slutsats efter den empiriska analysen är att vi befinner oss långt ifrån en stark demokrati bortom nationalstaten.

I det sista kapitlet övergår han till en konstruktiv teori om hur en stark demokrati i EU skulle kunna utvecklas, givet de normativa idealen och den faktiska empiriska situationen. Han rekonstruerar ur den akademiska-politiska debatten tre

modeller för demokratins framtid i EU och de grundläggande antaganden och empiriska bedömningar de vilar på. Det är tre välkända modeller: EU som konfederal förhandlingsdemokrati, EU som funktionellt expertstyre och EU som europeisk federation. Sjövik riktar sedan invändningar mot dessa tre utifrån såväl normativa som empiriska bedömningar: en del är inte önskvärda enligt hans starka demokratinorm, andra är inte politiskt realistiska eller möjliga. Han utarbetar slutligen sitt eget alternativ som han kallar en diskursiv flernivådemokrati för EU och avger en rad rekommendationer för en dylik demokratisk reformering av EU-systemet.

Grundperspektiv och arbetssätt

Sjövik utvecklar sitt arbetssätt i polemik mot vad han kallar en empiristisk kunskapssyn som gör gällande att ontologiska stipulationer (antaganden om verkligheten), epistemologisk grundsyn (kunskapsyn) och normativa värdeomdömen inte bör ha någon avgörande inverkan på forskningsprocessen. Sjövik menar att dessa med nödvändighet har en avgörande inverkan på forskningsprocessen och att de därför bör explicitgöras. Metateoretiska reflektioner bör därför vara en integrerad del av all forskning. Det bör nämnas att Sjövik är i hög grad inspirerad av sin handledare Lennart Lundquists metateoretiska reflektioner.

I enlighet med sitt program för en reflexiv statsvetenskap redogör Sjövik för de grundantaganden som styr hans egen studie. Sådana ontologiska antaganden är att människan har förmåga till självreflektion och en relativ handlingsautonomi samt att samhällsutvecklingen drivs framåt av aktörer i egenskap av självreflekterande och handlande subjekt. Dock be-

gränsas friheten och handlingsutrymmet av olika befordrande och hämmande strukturer. Sjövik företräder alltså en aktör-strukturansats, där aktörernas handlande och strukturernas verkningar vävs samman i den samhälleliga praxisen vilket ger upphov till nya strukturer och aktörsegenskaper. Ett annat grundantagande är att verkligheten är mångfaldig, komplex och under ständig förändring. Sjövik företräder en komplex och dynamisk ontologi.

Detta får konsekvenser för Sjöviks syn på möjligheten för samhällsvetenskapen att verka kumulativt, alltså linjärt framåtskridande där ett resultat bygger på ett tidigare och vår kunskap ständigt ökar. Detta skulle enligt författaren förutsätta förekomsten av betydande beständighet eller regelmässighet i samhället. Finns det då några stadigvarande regelmässigheter i samhället? Samhällslagar motsvarande naturlagarna finns inte i samhället menar Sjövik och de flesta samhällsvetare idag skulle instämma. En annan möjlighet är att söka förekomsten av samhällstendenser, dvs uppsättningar av dominerande aktörrelationer eller strukturer och aktörsegenskaper som tillsammans tenderar att ge upphov till relativt bestående samhällsmönster. Inte heller denna ambition är rimlig eller möjlig enligt Sjövik. Han utgår istället från en tredje form av beständighet eller regelmässighet, samhällslikheter. Eftersom samhället är under ständig förändring är den ambition samhällsvetaren kan och bör ha att göra jämförelser över tid och rum för att upptäcka samhällslikheter. Här kan samhällsvetaren använda sig av heuristiska analysredskap som idealtyper, analogier och metaforer – dessa utgör inga avspeglingssteorier av verkligheten men de är användbara som empiriska orienteringspunkter som underlättar analysen. Samhällsvetaren behö-

ver därmed inte börja från början varje gång utan kan bygga vidare på analytiska konstruktioner av tidigare fall, dock väl medveten om att dessa inte avspeglar verkligheten direkt. Ambitionen forskaren kan och bör ha är snarare att skapa provisoriska kartor över samhället än att utveckla förklarande teorier som kan ligga till grund för förutsägelser. Samhällsvetenskapens möjlighet till kumulativitet är därmed starkt begränsad enligt Sjövik.

Sjövik kritiserar också den empiristiska statsvetenskapens tro på möjligheten att bedriva en förutsättningslös och värderingsfri forskning, dvs. tron på möjligheten att skilja strikt mellan faktaomdömen och värdeomdömen. Sjövik menar att forskarens personlighetsfaktor alltid inverkar på forskningen; forskaren är involverad i en uttolkande verksamhet inom ramen för en specifik forskningstradition, han/hon är bunden till en vetenskaplig kontext med specifika ontologiska och epistemologiska förutsättningar och antaganden. Samhällsforskaren kan inte frigöra sig från sitt historiska och sociala perspektiv och sin vetenskapliga tradition. Forskaren väljer problem, teori, metod och material och varje val bygger på specifika antaganden, vilket gör forskningsresultaten villkorliga men inte godtyckliga. Sjövik drar slutsatsen att samhällsvetaren kan bidra med tolkningsmodeller för att skapa förståelse och orientering snarare än att avspegla verkligheten. Trots dessa tvivel om samhällsvetenskapen kumulativitet, precision och värderingsfrihet är det enligt Sjövik möjligt att uppnå en intersubjektiv, vetenskaplig kunskap genom att forskaren är öppen, systematisk och reflexiv i framställningen. Även om författaren står för en subjektivistisk kunskapsyn är han inte nihilistisk; av det faktum att det inte finns någon fast punkt utifrån vilken en sann empirisk kunskap kan

nås drar han inte slutsatsen att vi inte kan kommunicera forskningsresultat. Istället drar han slutsatsen att det förvisso inte finns en fast punkt men en plattform för kommunikation och förståelse kan skapas genom att forskaren redovisar sina val vad gäller material, teori och metod men också de grundläggande antaganden och på så sätt möjliggör intersubjektivitet.

Här vill jag sätta ett par frågetecken. Det är inte självklart att en aktör-strukturansats kräver en så långtgående relativism som jag uppfattar att Sjöviks formuleringar i avhandlingen ger uttryck för. Det är ett starkt påstående att säga att samhället är under ständig förändring och att strukturer ständigt förändras och byter plats med varandra (sid 29). Detta är i och för sig ett Lundquist-citat men det upprepas okritiskt flera gånger i avhandlingen. En dynamisk aktör-strukturansats kräver inte, i mina ögon, en sådan långtgående betoning av förändring och föränderlighet. Av sitt ontologiska antagande att samhället karakteriseras av mångfald, komplexitet och ständig förändring, drar Sjövik slutsatsen att det inte är rimligt att söka samhällslagar eller ens samhällstendenser utan endast samhällsligheter, och dessa kan endast kommuniceras genom analogier, metaforer och idealtyper. Men kan vi verkligen bara kommunicera våra resultat genom metaforer, analogier och idealtyper? Här undrar jag över hur Sjövik menar att begreppsbildning sker i studiet av samhällsligheterna och vilken kopplingen till empirin är i denna process. Man kan också sätta frågetecken vid om Sjöviks intersubjektivistiska epistemologi räcker för att hantera en så långtgående syn på samhällets föränderlighet. Om samhället är så föränderligt – allt flyter – räcker det då att vara explicit och reflexiv med sina grundantaganden och redovisa samtliga val i forskningsprocessen för att vi ska kunna

kommunicera våra resultat? Vidare följer det förvisso av en dynamisk aktör-strukturansats att prediktion inte är möjlig men däremot följer det inte självklart att kumulativitet inom samhällsvetenskapen är omöjlig. Att anlägga en aktör-strukturansats är inte särskilt kontroversiellt för en sociolog (som jag själv). Faktum är att Sjövik hade kunnat dra ut konsekvenserna ytterligare av sin aktör-strukturansats liksom av den dubbla hermeneutiken inom samhällsvetenskapen (s. 36) genom att diskutera sådant som oavsedda konsekvenser av aktörers handlande samt fenomenet självuppfyllande profetior. Ett skäl till varför det är svårt med prediktion i samhällsvetenskapen är just detta att vår begreppsättning av verkligheten påverkar verkligheten genom att vi handlar på basis av vår verklighetstolkning. Formulerat med Thomas välkända teorem: Om människor uppfattar något som verkligt blir det verkligt i sina konsekvenser.

Sjövik säger sig vidare företräda en *syntetiserande ansats*. Han vill binda ihop olika analyser till en helhetsbild. Detta arbetsätt innebär en viss förenkling, tillstår han: för att kunna ge en helhetsbild måste en del detaljer utelämnas. Ambitionen är att sammanföra olika argument, teorier och forskningsresultat till logiskt sammanhängande och systematiska helheter på ett explicit och rekonstruerbart sätt. Avhandlingen är disponerad efter de tre teorityper Sjövik arbetar med: normativ teori, empirisk teori och så kallad konstruktiv teori. För mig är det inte klart i vilka avseenden dessa teorityper utgör *teorier* men klart är att de svarar på olika frågor. Sjöviks ambition är att syntetisera den normativa analysen med den empiriska och på så vis komma fram till en konstruktiv analys: Givet det önskvärda demokratidealet enligt den normativa teorin och givet den empiriska analysen om det faktiska till-

ståndet i EU vad gäller demokratin kommer Sjövik fram till ett antal slutsatser om hur en demokrati i EU skulle kunna se ut och hur man skulle kunna nå dit. En konstruktiv analys kombinerar normativa ställningstaganden med en empirisk-institutionell analys. Den syntetiserar det normativt önskvärda med det empiriskt möjliga. Jag undrar dock fortsatt vad det syntetiserande arbetssättet egentligen innebär: Vad är det som syntetiseras? Är det den normativa och empiriska teorin till en konstruktiv? Eller är det olika analyser av olika författare som syntetiseras till renodlade typer? Båda ambitionerna finns i avhandlingen. Det är inte heller klart för mig vad som skiljer detta arbetssätt från ett mer traditionellt statsvetenskapligt arbetsätt (där forskaren från en normativ teori härleder kriterier, applicerar dem på ett empiriskt fall, drar slutsatser för att slutligen avge handlingsrekommendationer). Det må vara att Sjövik ger uttryck för en större reflexivitet än en del kollegor i skráet. Men detta deduktiva arbetssätt förefaller annars tämligen vanligt. En poäng med konstruktiv analys är enligt Sjövik att forskaren, efter det konstruktiva forskningsmomentet, återkopplar till den normativa respektive den empiriska teorin för att utveckla dessa: Den normativa analysen ställs inför ny kritisk prövning (s. 54). Detta hade varit intressant men det steget tar inte författaren själv i avhandlingen, dvs. han återknyter inte till vilka implikationer hans konstruktiva analys har för den normativa eller empiriska teorin.

Inte heller accepterar jag rakt av ståndpunkten att all demokratiforskning måste vara normativ. Sjövik skriver att idealt bör man alltid i en demokratianalys börja med att definiera och motivera ett antal demokratiska grundstipulationer och värden som man menar att demokratin bör uppfylla (eller sträva mot.) Men mot detta de-

duktiva arbetssätt kan man ställa ett mera induktivt där demokratianalysen inte ställer frågan om systemet är demokratiskt utan studerar hur människor uppfattar det, dvs även normativa frågor kan studeras empiriskt. Även om förförståelsen av den samhälleliga verkligheten i hög grad inverkar på forskarens val av studieobjekt, teoretisk ansats etc, är det är skillnad på detta slags normativitet och att uttryckligen välja normer som ska appliceras (enligt det deduktiva arbetssättet). Det finns all anledning att skilja mellan dessa två typer av normativitet i samhällsvetenskapen.

Globaliseringen och den demokratiteoretiska utmaningen

Jag ska avslutningsvis säga något om globaliseringen och den demokratiteoretiska utmaningen. Jag hade önskat att Sjövik tydligare knutit ihop globalisering och demokrati i analysen. En transnationell demokrati behövs enligt författaren mot bakgrund av globaliseringens utmaning mot den nationella demokratin. Men Sjövik diskuterar inte i vilka avseenden och i vilken utsträckning som EU erbjuder en lösning på globaliseringens demokratiproblem.

De beroendeförhållanden som utvecklas i EU torde vara av delvis specifik karaktär jämfört med de beroendeförhållanden som globaliseringen i allmänhet skapar. (Man kan t ex tänka sig tesen att EU *skapar* och *ökar* snarare än minskar beroendeförhållanden, t ex ekonomiska beroendeförhållanden, vilket den ekonomiska och monetära unionen illustrerar). EU präglas av ömsesidighet, hävdar Sjövik. Här kunde han ha utvecklat mer vilken typ av ömsesidighet och beroende som utvecklats inom EU, exempelvis genom

att anknyta till studier av förhandlingar i EU.

Men kanske viktigare är frågan om globaliseringens demokratiteoretiska utmaningar. I inledningen säger Sjövik att han knyter an till tesen att den pågående globaliseringen håller på att förändra nationalstaternas politiska och demokratiska organiserings- och styrningsformer i grundvalarna. Men denna utmaning lämnas i stort sett obehandlad. Demokratiteorin präglas alltjämt av en bundenhet till nationellt baserade föreställningar, skriver Sjövik. Det hade varit intressant om han utvecklat kritiken mot demokratiteorin i detta avseende och problemen med sådana förgivettaganden. Här hade det med fördel gått att knyta an till Ulrich Becks tankar om samhällsvetenskapens metodologiska nationalism och behovet att avuppfinna det politiska på nytt. Eller David Helds tanke om att suveränitet tas för given i demokratiteorin, för att ta några exempel. Visserligen är det notoriskt svårt att göra ett bidrag på detta område och det är tveksamt om Beck eller Held har nått särskilt långt. Men ett bidrag kunde ha varit att kritisera dem på denna punkt. Med tanke på att författaren vill att avhandlingen ska ses mot bakgrund av behovet av att öka den demokratiteoretiska kunskapen om förutsättningen och hindren för en demokrati bortom nationalstaten hade det varit önskvärt att Sjövik tydligare adresserat frågan om konsekvenserna för *demokratiteorin*. Då hade det framgått tydligare på vad sätt vår demokratiteoretiska kunskap ökat genom avhandlingen. Men samtidigt är jag medveten om att detta är lättare sagt än gjort.

Sjöviks eget alternativ som han kallar en *diskursiv flernivådemokrati* för EU förblir tämligen outvecklat i avhandlingen. En sådan diskursiv flernivådemokrati skulle enligt författaren bättre svara mot beho-

vet av symmetri mellan demokratin och den faktiska maktutövningen. Den skulle inte förutsätta något enhetligt demos (eller statsfolk) utan det kommer fortsatt att vara fråga om ett heterogent demos. Efter Habermas tänker sig Sjövik att en författningspatriotism kan utvecklas på basis av en demokratisk konstitutionalisering av EU. En fortsatt utveckling av ett rättighetsbaserat europeiskt medborgarskap kan fungera sammanhållande. Han pekar också på den kollektiva viljebildningens betydelse, men hur författaren egentligen ser på det diskursiva är inte helt klart. (Bl a skriver Sjövik att ökade direktdemokratiska inslag är önskvärda men diskursiv demokrati är inte nödvändigtvis direktdemokratisk). Författaren låter oss bara vagnana hur en diskursiv flernivådemokrati skulle kunna se ut och fungera. Man kan också ifrågasätta i vad mån och på vilka grunder hans alternativ skulle vara mer realistiskt än de alternativ han avfärdat. Vilka problem och svårigheter finns det med ett flerskiktat demokratiskt styrelsesystem?

Avslutningsvis vill jag säga att Sjöviks avhandling är ett välskrivet, ödmjukt och

reflekterande bidrag till den vetenskapliga diskussionen om EU och demokratin. Det är utmanande i positiv mening eftersom vi tvingas tänka till om frågor som vi inte alltid funderar så mycket över, inte minst vad gäller forskningsprocessen och om de grundläggande antaganden som görs i forskningsarbetet. Styrkan i avhandlingen är pedagogiken i framställning och analys: Sjöviks modellansats, enligt vilken han försöker syntetisera befintlig forskning och dessutom rekonstruera de grundläggande antaganden dessa bygger på, fungerar väl och är klargörande. Däremot hade Sjövik med fördel kunnat utveckla sin egen analys av EUs demokrati-problem liksom det egna lösningsförslaget, den diskursiva flernivådemokratin. Resonemangen är rimliga men ter sig ibland alltför rimliga, dvs det hade gått att problematisera dem mer. I synnerhet hade det varit spännande om Sjövik avslutningsvis hade tagit tag i frågan om de demokratiteoretiska utmaningar som såväl globaliseringen som EU-medlemskapet ställer. Men det kan också bli temat för nästa bok.